

DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.5\(178\).39](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.5(178).39)
УДК 796.417.1

Фаріонов В. М.
старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв
orcid.org/0000-0001-5345-6886
Семенов А. С.
старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв
orcid.org/0009-0003-3639-9009
Коваль О. В.
кандидат наук з державного управління
професор кафедри безпеки життєдіяльності та фізичного виховання
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ
orcid.org/0000-0003-4522-7092
Дудник О. К.
кандидат біологічних наук, доцент
доцент кафедри психології та здоров'я людини
Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква
orcid.org/0000-0003-4369-7453
Драгунов Д. М.
доктор філософії, доцент
доцент кафедри фізичної реабілітації
Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів
orcid.org/0000-0002-3828-8914

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У СПОРТСМЕНІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті піднімається важлива на сьогоднішній день проблематика розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання. Звернуто увагу на те, що сучасні спортсмени повинні вміти приймати рішення, брати на себе відповідальність, правильно взаємодіяти та спілкуватися з іншими спортсменами, тренерами, суддями, працювати в команді та проявляти лідерські якості. Визначено, що лідер – це член групи, який має необхідні організаторські здібності, відіграє центральну роль у структурі міжособистісних стосунків у команді та сприяє організації та управлінню групою для досягнення її цілей. Обґрунтовано, що лідерські якості особистості проявляються у особистісних якостях, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, які впливають на групу і призводять до досягнення спільної мети. Звернуто увагу на те, що для того, щоб процес розвитку лідерських якостей у спортсменів був ефективним, то тренер повинен працювати в парі із психологом. Спільна робота тренера та психолога може забезпечити розвиток: індивідуально-психологічних якостей спортсменів, комунікативно-креативних якостей, організаторсько-ділових якостей, соціально-групових якостей. Зроблено висновок, що стан розробленості проблеми лідерства і розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання має недостатній рівень дослідження цієї проблематики. Розвиток лідерських якостей у спортсменів допомагає їм розвивати здатність аналізувати власні сильні та слабкі сторони, встановлювати особисті та професійні цілі та досягати їх. Проведення тренінгів з лідерства, залучення молоді до прийняття рішень, впровадження лідерських освітніх програм готує спортсменів до лідерства. Перспективою подальших досліджень є розробка та апробація тренінгової програми з розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, спортсмени, фізичне виховання.

Farionov V. M., Semenov A. S., Koval A. V., Dudnyk O. K., Drahunov D. M. Development of leadership qualities in athletes by means of physical education. The article raises the important issue of developing leadership qualities in athletes through physical education. It is emphasized that modern athletes must be able to make decisions, take responsibility, properly interact and communicate with other athletes, coaches, referees, work in a team and demonstrate leadership qualities. It is determined that a leader is a member of a group who has the necessary organizational skills, plays a central role in the structure of interpersonal relationships in the team and contributes to the organization and management of the group to achieve its goals. It is substantiated that the leadership qualities of a personality are manifested in the personal qualities that ensure effective leadership, namely: individual-personal and socio-psychological characteristics of a personality that influence the group and lead to the achievement of a common goal. It is emphasized that in order for the process of developing leadership qualities in athletes to be effective, the coach should work in tandem with a psychologist. The joint work of a coach and a psychologist can ensure the development of: individual psychological qualities of athletes, communicative and creative qualities, organizational and business qualities, social and group qualities. It is concluded that the state of development of the problem of leadership and development of leadership qualities in sportsmen by means of physical education has an insufficient level of research on this issue. The development of leadership qualities in athletes helps them to develop the ability to analyze their own strengths and weaknesses, set personal and professional goals and achieve them. Conducting leadership training, involving young people in decision-making,

and implementing leadership education programs prepares athletes for leadership. Prospect for further research is the development and testing of a training program for the development of leadership qualities in athletes through physical education.

Keywords: leadership, leadership qualities, athletes, physical education.

Постановка проблеми. Проблематика дослідження лідерства є актуальною впродовж останнього десятиліття. На сьогодні дослідженням цього феномену займаються науковці різних галузей, а саме: психологи, філософи, соціологи, менеджери, спортсмени тощо. Сучасні дослідники цікавляться механізмом формування лідерських рис та якостей, розвитком існуючих здібностей та умовами їхнього вдосконалення.

Стрімкий розвиток лідерства відбувається за рахунок зміни сучасного ритму життя, постійних динамічних змін в усіх сферах життєдіяльності, зокрема зростання конкуренції та глобалізації, міжнародної економічної інтеграції.

На сучасній вітчизняній спортивній арені акцент робиться на молодих спортсменах, які здатні приймати рішення, брати на себе відповідальність, правильно взаємодіяти та спілкуватися з іншими спортсменами, тренерами, суддями, працювати в команді та проявляти лідерські якості. Особливий інтерес проявляється до проблематики розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання.

Аналіз літературних джерел дозволив визначити, що дослідженням проблематики лідерства та розвитку лідерських якостей займалися: Д. Волківська, Б. Головешко, В. Мороз, О. Косенчук, І. Костирич, Є. Панченко і Г. Тітова.

Н. Данилевич, М. Кохана, І. Сновидович здійснювали розробку шляхів розвитку молодіжного лідерства.

Проте, на сьогодні, майже відсутні наукові доробки з розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання.

Метою статті є: розкриття сутності поняття «лідерські якості спортсменів» та визначення його головних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні у професійному спорті цінуються не тільки професійні якості спортсмена, але й певні ділові якості та наявність навичок, які багато в чому визначають ефективність його спортивної діяльності. Вже сформувалася потужна група молодих людей, які прагнуть отримати хорошу спортивну освіту і зайняти гідне місце в соціальній ієрархії. Загалом, це захоплені, впевнені в собі, прагматичні та розсудливі молоді люди. Багатьом з них вдається успішно інтегруватися в реалії ринкової економіки, здобуваючи вищу освіту. Наділені численними потенційними лідерськими якостями, ці випускники закладають міцний фундамент для свого майбутнього професійного успіху в спорті. Лідери мають різні особистісні риси. Хоча не існує єдиного набору характеристик, які роблять людину лідером, особи, які досягають успіху в цій сфері, мають наступні риси та якості: інтелект, наполегливість, оптимізм, впевненість у собі, драйв, амбіції, гнучкість і мотивація. Ці якості в більшій чи меншій мірі залежать від переконань членів групи та ситуації, що склалася. Ефективність лідерства залежить від поєднання або взаємодії ситуативних факторів і підходу. Коли індивідуальні характеристики людини проявляються у співпраці та спілкуванні з іншими членами групи і коли вони відповідають вимогам ситуації, вона стає лідером.

Загальноприйняте тлумачення лідерства полягає в тому, що це поведінковий процес, за допомогою якого група людей спрямовується до досягнення цілей. Це визначення охоплює багато аспектів лідерства. У сфері спорту та фізичного виховання ці аспекти включають процеси прийняття рішень, методи мотивації, зворотний зв'язок і побудову міжособистісних стосунків. Отже, лідер – це член групи, який має необхідні організаторські здібності, відіграє центральну роль у структурі міжособистісних стосунків у команді та сприяє організації та управлінню групою для досягнення її цілей [6, с. 290].

Проблема лідерства у спорті є однією з найважливіших у спортивній психології. Лідерство у спорті переважно розглядається з точки зору динаміки міжособистісних стосунків у (колективних) спортивних командах і групах та/або діяльності тренера як лідера. На думку психологів Р. Уенберга та Д. Гоулда, ефективність лідерства у спорті залежить від поєднання або взаємодії ситуативних факторів та поведінки лідера. Згідно з цим підходом, стиль лідерства та його ефективність залежать від того, наскільки він відповідає ситуації та особливостям членів групи. Психологи також розглядають розвиток лідерських якостей у спортсменів як результат внутрішньо-групових процесів у спортивному середовищі: вплив лідерства на згуртованість команди, розвиток психологічного клімату і системи взаємовідносин між членами спортивної команди, баланс між суперництвом (конкуренцією) і згуртованістю в спортивній команді, вплив лідерства тренера на учнів, співвідношення формального і неформального лідерства в спортивній команді тощо [4, с. 73].

На нашу думку, дуже актуальною є багаторівнева модель спортивного лідерства розроблена Р. Chelladurai. В даній моделі автор вказує на те, що результат групової діяльності і задоволення членів групи залежать від характеру поєднання трьох типів поведінки лідера – необхідного, бажаного і дійсного. Гармонійне їх поєднання приводить до позитивних результатів, високого рівню фізичної активності спортсменів і високого ступеню їх задоволення. Якщо тренер або керівник використовує тип поведінки, найбільш адекватний даній ситуації, а також потребам та перевагам членів спортивного колективу, це призведе до оптимального рівня фізичної активності спортсменів та їхнє задоволення [7, с. 87-88].

Розглянемо більш детально, що ж таке «лідерство».

Аналіз наукових підходів дозволив визначити низку авторів, які запропонували своє тлумачення цього феномену. Так, наприклад, американський науковець П. Сенге вважає, що джерелом лідерства є здатність підтримувати творчу напругу й енергію, що виникає тоді, коли люди говорять правду і передають іншим своє уявлення майбутнього та розуміння теперішнього [5, с. 74].

О. Бандурка пише, що «оптимальним є тип керівника з високим офіційним, професійним і особистим статусом. Якщо хороший керівник сприймається як «мозок групи», то лідер – як «серце групи». Керівник-лідер повинен бути одночасно і мозком, і серцем групи» [1, с. 199].

Українська психологиня Л. Орбан-Лембрик акцентує увагу на тому, що лідерство має бути спрямоване на пробудження в членів групи мрії, до якої вони прямуватимуть та наснаження їх необхідною для цього енергією [3].

Американський психолог Д. Дж. Майєрс визначив «лідерство» як психологічний феномен, що характеризує поведінку та позицію людини в системі міжособистісних відносин. На його переконання, лідерство розглядається як вплив одним індивідом на інших в умовах спільної діяльності, як процес, за допомогою якого певні члени групи мотивують і ведуть за собою групу [5, с. 74].

На основі розглянутих визначень поняття «лідерство» хочемо зазначити, що лідерські якості особистості проявляються у особистісних якостях, які забезпечують ефективне лідерство. Сюди відносяться: індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, які впливають на групу і призводять до досягнення спільної мети.

Вважаємо, що розвиток лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання повинен відбуватися з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей особистості спортсменів та готовності до прояву та вдосконалення цих самих лідерських якостей.

Для того, щоб цілеспрямовано розвивати лідерські якості у спортсменів у контексті фізичного виховання, тренер повинен систематично педагогічно скеровувати їхню динаміку, розробляти та впроваджувати програми соціально значущої діяльності, співпрацювати з соціальними інституціями та координувати діяльність молодіжних організацій для надання методичної, інформаційної та правової підтримки спортсменам. Розвиток лідерських якостей ґрунтується на вільному виборі кожної людини, мотивації через почуття досягнення та акценті на особистісному розвитку.

Для того, щоб процес розвитку лідерських якостей у спортсменів був ефективним, то тренер також повинен працювати у тандемі із психологом. Тренер, зі свого боку, забезпечує визначення мети; її формулювання для кожного спортсмена з урахуванням індивідуальних фізичних та техніко-тактичних можливостей кожного; допомагає спортсменам в усвідомленні свого індивідуального внеску в досягнення спортивного результату; включає в навчально-тренувальні заняття вправи, що вимагають від спортсменів відчуття один одного, вміння орієнтуватись на дії партнерів по команді, приймати рішення з урахуванням умов ігрової ситуації; допомагає ефективно розв'язувати конфліктні ситуації тощо. Психолог, зі свого боку, може використовувати тренінгову роботу з формування та розвитку лідерських якостей спортсменів [10].

Спільна робота тренера та психолога може забезпечити розвиток [8; 9]:

- індивідуально-психологічних якостей спортсменів, які складаються з вольових якостей (рішучості, сильної волі, наполегливості); мислення, а це оперування методами наукового пізнання й логічного мислення, передусім дедукції, аналізу, індукції, порівняння, узагальнення синтезу); пам'ять, увага (стійкість та концентрація уваги, розподіл уваги); мотивація досягнень, інтерес, особистісні потреби);

- комунікативно-креативних якостей, які містять комунікабельність, мовленнєву компетентність, вміння слухати і чути співрозмовника, уміння вести переговори, ініціативність, товариськість, гнучкість, спостережливості);

- організаторсько-ділових якостей, які складаються з професійної компетентності, толерантності, активності, послідовності, цілеспрямованості, об'єктивності, організованості, критичності, енергійності, самоконтролю, дієвості, набутті індивідуального стилю діяльності, самостійності у прийнятті рішень);

- соціально-групових якостей – це уміння вирішувати конфлікти і непорозуміння; альтруїзм; репрезентативність; здатність заохочувати творчість та ініціативу, надихати людей на виконання справи).

В підтвердження нашим ідеям є дослідження Б. Головешко, який у своїй роботі визначив основні педагогічні умови формування лідерських якостей [2].

Першою педагогічною умовою він визначає – мотиваційно-ціннісне спрямування на успішну професійну діяльність за допомогою актуалізації позитивного досвіду досягнень і почуття успіху в спеціально змодельованих ситуаціях. У цьому контексті доцільно відзначити, що згідно з цілісною теорією лідера тренер задля розвитку лідерських якостей повинен бути обізнаним і компетентним у своїй фаховій діяльності. Лише поверх цього базису можна формувати навички та вміння, притаманні лідеру. Отже, відповідно до цієї теорії, поєднання професійної компетентності, лідерських якостей і певної харизми є невід'ємними компонентами лідера. Виходячи з такої значущості професійної діяльності, можна зробити висновок, що досягнення фахівцем успіху в професійній діяльності є важливим компонентом у становленні його як лідера.

Другою педагогічною умовою автор визначає – забезпечення засвоєння майбутнім фахівцем системи практично-орієнтованих, інтегрованих знань про феномен лідерства на основі пізнавальної активізації і критичної інтерпретації навчального матеріалу. Б. Головешко вважає, що без теоретичного осмислення цього феномену ніякі комунікативні або вольові здібності не допоможуть досягнути такої майстерності. Будь-який лідер-керівник під час професійної діяльності приходить до свого суб'єктивного розуміння даного феномену.

Третьою педагогічною умовою є – застосування особистісно-орієнтованих технологій, спрямованих на формування прикладних лідерських умінь. Виконання вправ, які дозволяють застосовувати інтегративну та цілеспрямовану функції лідера, сприяють розвитку інтегративно-діяльнісного та спрямовально-діяльнісного компонентів лідерських якостей.

Четвертою педагогічною умовою автор визначає – формування сукупності інтегрованих знань, умінь і навичок, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту на основі тренінгових вправ з рефлексії (розуміння й усвідомлення емоцій) та емоційного впливу.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз стану розробленості проблеми лідерства і розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання дозволив виявити недостатній рівень дослідження цієї проблематики. Розвиток лідерських якостей у спортсменів допомагає їм розвивати здатність аналізувати власні сильні та слабкі сторони, встановлювати особисті та професійні цілі та досягати їх. Проведення тренінгів з лідерства, залучення молоді до прийняття рішень, впровадження лідерських освітніх програм готує спортсменів до лідерства.

Перспективою подальших досліджень є розробка та апробація тренінгової програми з розвитку лідерських якостей у спортсменів засобами фізичного виховання.

Література

1. Бандурка О. М. Професіоналізм і лідерство. Харків: «ТИТУЛ», 2006. 578 с.
2. Голоवेशко Б. Р. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Випуск 50. С. 378-386.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 568 с.
4. Тіняков А., Арабаджи Т. Лідерські якості спортсменів як складова їх готовності до професійного самовизначення після завершення спортивної кар'єри. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2019. №4. С. 68-82.
5. Шатун В. Т. Компетентності лідерства як детермінанта ефективності сучасного менеджера. *Наукові праці. Економіка*. 2017. Випуск 294. Том 306. С. 73-80.
6. Юрчук С. М. Дозвіллево-спортивна діяльність як один із чинників розвитку лідерських здібностей студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. №10. С. 288-291.
7. Chelladurai P. & Saleh S. D. (1978). Preferred leadership in sports. *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*. 3, 85 – 92.
8. Maksymchuk, B., Pohrebniak, D., Roshchin, I., Drachuk, A., Romanenko, V., Ovcharuk, V., Ovcharuk, V., & Maksymchuk, I. (2022). Effective Decision-Making for Extreme Situations in Sports Coaching. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (3), 510-521. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/623>
9. Maksymchuk, B., Sarancha, I., Husak, A., Avramenko, O., Kuzmenko, I., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Chepurna, L., Pankevych, V., Babii, I., & Maksymchuk, I. (2022). Implementing the Course "Human Rights" for Children with Special Needs under the Changed Socio-Educational Conditions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (3), 428-443. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/617>
10. Pylypenko, N., Radchuk, H., Shevchenko, V., Horetska, O., Serdiuk, N., & Savytska, O. (2023). The Psychodrama Method of Group Psychotherapy. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14 (3), 134-149. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/466>

References

1. Bandurka O. M. (2006). Profesionalizm i liderstvo [Professionalism and leadership]. Kharkiv: «TYTUL».
2. Holoveshko B. R. (2016). Pedagogichni umovy formuvannya liderskykh yakosteï u maibutnikh fakhivtsiv z administratyvnoho menezhmentu [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future specialists in administrative management]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools*, Vypusk 50, 378-386.
3. Orban-Lembryk L. E. (2003). Psykhohiia upravlinnia [Psychology of management]: posibnyk. Kyiv: Akademydav.
4. Tiniakov A., Arabadzhy T. (2019). Liderski yakosti sportsmeniv yak skladova yikh hotovnosti do profesiinoho samovyznachennia pislia zavershennia sportyvnoi kariery [Leadership qualities of athletes as a component of their readiness for professional self-determination after completion of their sports career]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami – Theory and practice of social systems management*, 4, 68-82.
5. Shatun V. T. (2017). Kompetentnosti liderstva yak determinanta efektyvnosti suchasnoho menezhnera [Leadership Competencies as a Determinant of Modern Manager's Efficiency]. *Naukovi pratsi. Ekonomika – Scientific works. Economics*, Vypusk 294, Tom 306, 73-80.
6. Iurchuk S. M. (2009). Dozvillievo-sportyvna diialnist yak odyn iz chynnykiv rozvytku liderskykh zdbnostei studentiv [Leisure and sports activities as a factor in the development of students' leadership abilities]. *Pedahohika, psykhohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 10, 288-291.
7. Chelladurai P. & Saleh S. D. (1978). Preferred leadership in sports. *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*. 3, 85 – 92.
8. Maksymchuk, B., Pohrebniak, D., Roshchin, I., Drachuk, A., Romanenko, V., Ovcharuk, V., Ovcharuk, V., & Maksymchuk, I. (2022). Effective Decision-Making for Extreme Situations in Sports Coaching. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (3), 510-521. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/623>
9. Maksymchuk, B., Sarancha, I., Husak, A., Avramenko, O., Kuzmenko, I., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Chepurna, L., Pankevych, V., Babii, I., & Maksymchuk, I. (2022). Implementing the Course "Human Rights" for Children with Special Needs under the Changed Socio-Educational Conditions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14 (3), 428-443. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/617>
10. Pylypenko, N., Radchuk, H., Shevchenko, V., Horetska, O., Serdiuk, N., & Savytska, O. (2023). The Psychodrama Method of Group Psychotherapy. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14 (3), 134-149. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/466>